

“Məcməüş-şüəra” və Şərq ədəbiyyatı

Səbinə Əhmədova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: ehmedova3@mail.ru

Annotasiya. XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanın dahi şairi Seyid Əzim Şirvaninin təklifi ilə bəkilili şair Ağaməhəmməd Cürmi (1835-1900) tərəfindən Bakıda yaradılan “Məcməüş-şüəra” (1860-1920) ədəbi məclisinin üzvləri klassiklərimizin eşqilə poeziya aləminə qədəm qoyduqları üçün onların ədəbi irsini təkrar-təkrar öyrənməklə bərabər, Şərq ədəbiyyatı ilə olduqca vacib əlaqələrdən yan keçməmiş, məclisin yığıncaqlarında müsəlman Şərfinin görkəmli sənətkarlarının əsərlərini təhlil etməklə yanaşı, onların əsərlərindən tərcümələr, iqtibaslar etmişlər. Bakıda 1860-cı ildə təsis olunmuş “Məcməüş-şüəra” ədəbi məclisinin Məhəmmədəğa Cürmi (1835-1900), Əbülhəsən Vaqif (1845-1914), Kərbəlayi Muxtar Bisəvad (1847-1938), Ağakərim Salik (1849-1910), Ağadadaş Sürəyya (1850-1900), Mirzə Əbdülxalıq Yusif (1853-1924), Mikayıl Seydi (1862-1916), Mirzə Əbdülxalıq Cənnəti (1855-1931), Əbdülhəmid Mina (1855-1926), Biqələm (1860-1930), Vahab Vəhib (1862-1907), Ağadadaş Müniri (1863-1940), İbrahim Zülali (1869-1903), Mirzə Hadi Sabit (1868-1922), Səlim Səyyah (1869-1937), Məşədi Azər (1870-1951), Mirzəğa Dilxun (1870-1912), Səməd Mənsur (1879-1927), Haşım bəy Saqib (1870-1931), Novruz Neyyir (1870-1948), Seyyid Zərgər (1880-1920), Hacıəli Pərişan (1876-1944), Əliabbas Müznib (1882-1938), Əlipaşa Səbur (1885-1931), Həsən Səyyar (1891-1936), Əliəğa Vahid (1894-1965) və s. kimi üzvləri olmuşdur. Onların əksəriyyəti, daha doğrusu, Bakı şəhərində doğulan şairlərin böyük bir qismi ilahiyyat və dünyəvi elmlərə dərinləndən yiyələnmiş, klassiklərimizin əsərlərini və müsəlman Şərfinin ən görkəmli sənətkarlarının ədəbi irsini illərlə mütaliə etmiş, bu səbəbdən də həm ilahiyyatçı alim, həm də hafizlik dərəcəsinə yüksəlmiş Mirzə Həsib Qüdsidin (1848-1928) şeyirdləri olmuş, bir çox vacib elmləri və müqəddəs Qurani-Kərimi oxumağı, anlamağı ondan, bir qismi ilahiyyatçı alim Mirzə Mehdidən, başqa bir qismi isə dövrün ən görkəmli axundlarından mükəmməl dərslər almış, təbii ki, bu dərslər də onların şuurunun itiləşməsinə, zehninin unkişafına, dərrakələrinin güclənməsinə təkan vermiş və zaman keçəndən sonra onların hər birini alim dərəcəsinə yüksəltdirmiş və onlar da qüdrətli şairlərə çevrilərək, Azərbaycan ədəbiyyatı xəzinəsinə qiymətli əsərlər bəxş etmişlər.

Açar sözlər: “Məcməüş-şüəra”, Əbdülxalıq Cənnəti, Mikayıl Seydi, Məşədi Azər, Həsən Səyyar, Əliəğa Vahid, rübai, türkçülük, islamçılıq, Şərq ədəbiyyatı

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 16.06.2021; qəbul edilib – 25.06.2021

“Majmaush-shuara” and Eastern literature

Sabina Ahmedova

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Manuscripts named after Mahammad Fuzuli of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: ehmedova3@mail.ru

Abstract. By the suggestion of Azerbaijani poet Seyid Azim Shirvani, in the second half of the XIX century, members of the literary mejlis "Majmaush-Shuara" (1860-1920), which founded in Baku, by the poet Aghamahammad Jurmi (1835-1900) from Baku, for visiting the world of poetry of our classics, besides exploring their literary heritage repeatedly, they didn't exceed from very important connections with eastern literature: in addition, analyzing the works of prominent masters of the Muslim East, they also translated and quoted their works. Members of the literary Majlis "Majmaush-

"Shuara" which founded in 1860, in Baku, were such creators as: Mohammad Agha Jumri (1835-1900), Abulhasan Vagif (1845-1914), Kerbalai Mukhtar Bisavad (1847-1938), Aghakerim Salik (1849-1910), Aghadadash Sureyya (1850-1900), Mirza Abdulkhalig Yusif (1853-1924), Mikayil Seydi (1862-1916), Mirza Abdulkhalig Jannati (1855-1931), Abdulhamid Mina (1855-1926), Bigalam (1860-1930), Vahab Vahib (1862-1907), Aghadadash Muniri (1863-1940), Ibrahim Zulali (1869-1903), Mirza Hadi Sabit (1868-1922), Salim Sayyah (1869-1937), Mashadi Azer (1870-1951), Mirzagha Dilkhun (1870-1912), Samad Mansur (1879-1927), Hashim bey Sahib (1870-1931), Novruz Neyyir (1870-1948), Seyid Zargar (1880-1920), Hajiali Parishan (1876-1944), Aliabbas Muznib (1882-1938), Alipasha Sabur (1885-1931), Hasan Sayyar (1891-1936), Aliagha Vahid (1894-1965) and others. The most of them, or rather, a large number of poets, who was born in Baku, had deep knowledge of theology and secular sciences, for many years, they had read the literary works of our classics and the literary heritage of the most prominent creators of the Muslim East, for this reason they were disciples of Mirza Hasib Qudsid (1848-1928) had many disciples, who was both a theologian and that, who knew and understand the Quran by heart, some of them had got knowledge from the theologian Mirza Mehdi, and others from the most prominent akhunds of the time, of course, these lessons also stimulated the deepness of their thoughts, the development of their mind, the strengthening of their intellect, and by the time, it had taken them to the highest degree of the science, getting such achievements, they had become to the great poets and presented to valuable literary works to the treasury of Azerbaijani literature.

Keywords: "Majmaush-shuare", Abdulkhalig Jannati, Mikail Seydi, Mashadi Azer, Hasan Sayyar, Aliagha Vahid, rubai, Turkism, Islamism, Eastern literature

Article history: received – 16.06.2021; accepted – 25.06.2021

Giriş / Introduction

Böyük tarixi keçmiş olan Şərq ədəbiyyatı zəngin ənənələrə söykənir. Şərqdə İslam dini yayılardan sonra isə bu ədəbiyyat müqəddəs Qurani-Kərimin mübarək ayələrinin qiraəti, təcvidi, bəlağəti, ərəb dilinin morfoloqiyası və sintaksisi olan "sərf və nəhv" elmlərinin təsiri ilə daha da inkişaf etmiş, bədii xüsusiyyətləri, aparıcı ədəbi cərəyanları, fəlsəfi təlimləri ilə öz izahını tapmış, ədəbi yaradıcılığını müəyyən etmiş və ədəbiyyatlar arasındakı əlaqələrin yaranmasına səbəb olmuşdur: "Qurani-Kərimin bəlağəti, məntiqi elmiyi və həmişəyaşarlığı, eləcə də mövzu genişliyi və bu mövzuların əbədi aktuallığı (hekayələr, dəvət, ehkamlar və s. ədəbiyyatın hər dönəmində zamanla səsleşərək onun ana xəttini təşkil etmişdir. Qurani-Kərim açıq ayələr, parlaq dəlillər, aşkar hüccətlər, aydın burhanlar, yüksək qanunlar, düzgün nizamlar məcmusudur. Yerdəkiləri hidayət etmək üçün göydən gələn bir nurdur. Qurani-Kərim öz məqsəd və qayəsi, söz və üslubu, məna və onun çalarları ilə möcüzədir. Ruhun ən gözəl tərbiyəçisi və müəllimidir. Bu baxımdan da ədəbiyyatın hər bir dönəmində, istər klassik, istərsə də aşiq yaradıcılığında ruhun, xilqətin ən gözəl tərbiyəçisi olan Quranın hikmət, ibrət və nəsihətləri həmin dövrün ictimai-siyasi və mədəni durumuna uyğun tərzdə ədəbiyyatın özülünü təşkil etmişdir" [8, s.250].

Sosializm dönəmi zamanı Azərbaycanda ədəbiyyatşünaslıq elminin əsaslarının yunan-Avropa nəzəri sistemi üzərində qurulduğu söylənmiş və Şərqin nəzəri qaynaqları diqqətdən kənar qalmışdı. Mahirə Quliyeva qələmə aldığı «Введение в классическое арабо-мусульманское литературоведение» monoqrafiyasında Azərbaycan ədəbiyyatının məhz müqəddəs Qurani-Kərimdən qaynaqlanan bəlağət sistemi əsasında təşəkkül tapdığını, bədii təfəkkürün inkişafındakı rolunu, klassik filoloqlardan Şəkkaki və onun sələflərinin – Sahizin, İbnəl Müttazın, İbn Raşikin, Qüdəma ibn Cəfərin, Əbu Hilal əl-Əsgərinin, Əbdülqadir Cürcaninin əsərlərindəki klassik ədəbiyyat nəzəriyyəsi, poetika elminin qoyuluşu və təhlili ilə nəzərə çatdırır [9, s.221].

Təkcə Sovet İttifaqı zamanında deyil, indinin özündə də Azərbaycan ədəbiyyatının qədim tarixindən yazanlar onun atəşpərəstlərin kitabı "Avesta"nın "qatlar"ından (dini ayinlər) qidalandığını id-

dia edirlər. Lakin Azərbaycan ərazisində atəşpəristliyin tamamilə mövcud olmadığını subut eləyən mənbələr, arxiv materialları, dəlillər kifayət qədərdir. Məsələn, Əli bəy Hüseynzadə “Qırmızı qaranlıqlar içində yaşıl işıqlar” kitabında bu barədə ətraflı məlumat verir. Bakıdakı “Məcməüş-şüəra”nın ən fəal üzvlərindən olan Əliabbas Müznibin (1882-1938) ərəb coğrafiyaşünaslarının arxiv materiallarına istinad etdiyi “Bakı haqqında məqalə”sində isə bu barədə daha ətraflı məlumat vardır. Sözümlü subuta yetirməkdən ötrü həmin məqalədən bir parçanı göz önünə gətiririk: “Məbzul neft mənbələrinə malik olması cəhətilə İranda “məzdəizm”, yəni məcusinin hakim ikən bu halının pək ziyadə əhəmiyyətli haiz bulunduğu əsgidən, ümumiyyətlə, qəbul olunmuşdu. “Bindəhəş” də mövcud bir əfsanə “zəndi-lisanında” duru qaşa və pəhləvi lisanında “vartaş” adı ilə məruf olan bəhri-Xəzərdən iranlıların keçdiyini göstərdiği cəhətlə əsgi İran tarixilə uğraşanlar, tarixən müəyyən olmayan bir zamanda atəşpərəst zərdüştlərindən bir qafilin Azərbaycana gələrək “Abşeron” yarımadasına keçdikləri və orada sahildən iki fərsəx məsafədə məşhur “Bakı” atəşgədəsini vücuda gətirməyə qail olmuşdur. Hətta, bunlardan biri də bu xüsusda şu izahatı da əlavə ediyor: “Bu məbəd öylə hərbi zəmin üzərində təsis edilmişdi ki, bütün ətraflarda kəsərlə mövcud “şit” yağlar və süpürülən idxalından hasil olmuş karbonlu “idrojon” o sahədə kəsərti mövcud idi. Bu təbii, orada yalnız torpaq üzərində deyil, dəniz açıqlıqlarında təbiətən mövcuddur və uzaqlara alovlu bir şey atılınca böyük bir sahədə dalğaların üzərində yandıği dərhal görünür. Ancaq bu günki tərəqqiyati-ümumiyyə ilə izah oluna bilən bu hadisələrin əsgi məcusilərə nə qədər məhrəimogöl göründüyü və dəniz düşdükdən sonra da yanmaqda davam edən üç atəş əfsanəsinin nasıl təşkil edə biləcəyi pək qolay anlaşılır. Bu üç atəş İran sərdari-əzəmi “Azərkaştasib” ilə “Xordad” və “Berzenmeh”dən ibarətdir. Yəhudi və farsı atabəylərinə görə bura üç atəş odunsuz yanar və sudan qorxmaz”. Halbuki Muxərrən icra edilən tədqiqat nəticəsində elm aləmində bir həqiqət şəklinde təlqin edilən bu rəvayətin heç əsli olmadığı və atəşpərəstliyin bu sahəyə ancaq on səkkizinci əsrdə hindlilər tərəfindən idxal edildiyini təhqiq etmişdir. Bakıdakı neft mənbələrinin tərifatını ilk dəfə ərəb coğrafiyaşünasların əsərlərində görüyoruz. Məsudinin “Tərucəl-zəhəb”ində [4, s.24-25] bu xüsusda uzun təfsilat verilmiş olduğu kimi, “Yaqut”un “Oəcüməlbidan”ında [4, s.45] Bakiyə maddəsi) bir az izahat vardır. O təfsilata görə Bakıda başlıca iki böyük neft mənbəyi olmuşdur ki, birindən sarı və ya bəyaz neft, digərindən də qara, yaxud yaşıl neft çıxarmış. Məsudi burdakından başqa heç bir yerdə bəyaz neft mənbəyi olmadığını da əlavə ediyor. Bunların hər birindən gündə min dirhəm ixrac yapıliyordu” [12, s.54].

Bununla da söyləyə bilərik ki, ümumşərq ədəbiyyatında müqəddəs Qurani-Kərimin müstəsna rol oynadığını kimsə təkzib edə bilməz və təbii ki, Qurani-Kərimin ədəbiyyata gətirdiyi əsrarəngizlik müsəlman xalqları arasında ədəbi fikrin aparıcılarının vasitəsilə olduqca möhkəm sütunları olan körpü salmış və qırılmaz tellərlə bağlı ədəbi əlaqələr yaratmışdır. Bu ədəbi əlaqələr isə şübhəsiz ki, bir-birilə qarşılıqlı təmasda və təsirdə inkişaf edib günümüze gəlib çıxmışdır. Bu inkişaf prosesi həm də cürbəcür millətlərdən olan şairlərin bir-birilə məktublaşması, şeirləşməsi ilə baş vermişdir.

“Məcməüş-şüəra”nın Şərq ədəbiyyatı ilə bağlılığı. XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanın dahi şairi Seyid Əzim Şirvaninin təklifi ilə bakılı şair Ağaməhəmməd Cürmi (1835-1900) tərəfindən Bakıda yaradılan “Məcməüş-şüəra” (1860-1920) ədəbi məclisinin üzvləri klassiklərimizin poeziya aləminə qədəm qoyduqları üçün onların ədəbi irsini təkrar-təkrar öyrənməklə bərabər, Şərq ədəbiyyatı ilə olduqca vacib əlaqələrdən yan keçməmiş, məclisin yığıncaqlarında müsəlman Şərqinin görkəmli sənətkarlarının əsərlərini təhlil etməklə yanaşı, onların əsərlərindən tərcümələr, iqtibaslar etmişlər. “Məcməüş-şüəra”nın üzvləri bir araya toplaşarkən klassik şairlərimizi mütaliə etməklə yanaşı, müsəlman Şərqinin ədəbiyyatının – müqtədir şairlərin, sənətkarların əsərlərini olduqca diqqətlə oxumuş, bununla da bütün müsəlman Şərqinin, o cümlədən ərəb, fars və Osmanlı ədəbiyyatı arasında zamanın tələblərinə uyğun olaraq imkanları daxilində bir az da sıx əlaqələr yaratmışlar. Ələlxüsus XX əsrin əvvəllərində baş verən inqilabların, təlatümlərin, ziddiyyətlərin, o cümlədən rusların yüz ildən çox Azərbaycanda tüğyan eləməsinin daha da şiddətləndiyi dövrdə, avam əhalinin fırldaqçı mollalar tərəfindən aldadıldıqları üzündən müqəddəs Qurani-Kərimin mübarək ayələrinin hikmət-möcüzələrindən, tərbiyəvi əhəmiyyətindən, əxlaqi zənginliyindən xəbərləri olmadığı, saxtakar din xadimlərinin “cadu”, “sehr” və başqa zəhərlərin yaratdığı mövhumata, xürafata, fanatizmə uyduğu bir zamanda müqəddəs Quran ayələri, islam əhkamları, Peyğəmbər (s.ə.s) hədisləri ilə köklənmiş klassik şairləri-

mizin ədəbi irsini, o cümlədən öz ecazkar ifadələri, əsərləri ilə tək Şərq aləmində deyil, bütün dünyada tanınmış müsəlman Şərqinin dühalarının ədəbi irsinin öyrənilməsi, eyni zamanda təbliğ edilməsi ədəbiyyatımızın qarşısında duran ən vacib məsələ idi. Buna görə də Bakı ədəbi mühitinin “Məcməüş-şüəra” ədəbi məclisinin üzvlərinin ən ümdə vəzifəsi də təbii ki, xalqı maarifləndirməkdən, gözündəki qəflət pərdəsini açmaqdan, mövhumata, xürafata, fanatizmə uymamağı tövsiyə etməkdən, eyni zamanda adlarını bolşevik qoymuş rüslardan, ermənilərdən ibarət azğınlaşmış təcavüzkarlara qarşı mübarizə aparmağa, onlara inanmamağa səsləməkdən ibarət idi. Bu da hamıya aydındır ki, müsəlman Şərqinin ən görkəmli sənətkarları müqəddəs Qurani-Kərimdən, sevgili Peyğəmbərimizin (s.ə.s) mübarək hədisi-şəriflərin qaynaqlarıdır. Bütün əsərlərini ədəb-ərkan, yüksək mərifət və məzfiyyət, gözəl əxlaq prinsipləri üzərində yaratmışlar. İçərisində Azərbaycan klassikləri də olmaqla, müsəlman Şərqinin dühaları xalqı daim şeytana uymamağa, nəfsinin arxasınca getməməyə, Uca Allahın hidayət yolu olan “Sıratıl-müstəqim”lə yaşamağa çağırmışlar. Bu səbəbdən də XX əsrin əvvəllərində dövrü mətbuatımızda müsəlman Şərqinin klassiklərinin tərcümə edilməsi, onların əsərlərinin Azərbaycanda daha yaxşı tanınması və öyrənilməsi üçün müsabiqələr təşkil olunurdu. Məsələn, 1915-ci ildə “Dirilik” məcmuəsi Şeyx Sədi Şirazidən qitələr seçib tərcümə etmək üçün elan verdiyi zaman “Məcməüş-şüəra”nın ən fəal üzvləri Mirzə Əbdülxalıq Yusif, Seyyid Zərgər, Mirzə Əbdülxalıq Cənnəti, Məşədi Azər və başqaları bu müsabiqədə fəal iştirak etmişlər. Məsələn, Seyyid Zərgər (1880-1920) Sədinin 58 əxlaqi-didaktik, ibrətamiz mənzum hekayədən ibarət olan “Mizanül-ədələt” əsərini böyük ustalıqla tərcümə etmişdir. Şair bu tərcüməsində elə bir məharət göstərmişdir ki, əgər əsəri oxuyan adam bunun Sədiyə aid olduğunu bilməsə, Seyyid Zərgərin özünə məxsus olduğunu düşünər. Bunun təsdiqindən ötrü şeirdən dörd misraya nəzər yetirmək kifayətdir:

*Əgər vardır səndə əql ey cavan,
Eşit sirati-mərdi-rövşənəvan.
Çəmənzarə gər varsən əhli-dil,
Qoy ahəstə pa, etmə rəncidə gil [13, s.138].*

Bundan başqa Seyyid Zərgər Şeyx Sədi Şirazinin ən məşhur əsərlərindən biri olan “Bustan” əsərini də tərcümə edərək bu barədə belə demişdir:

“Vəli “Bustan”i-Sədi əleyhirrəhmənin bəzi zəmanəyə müvafiq fars-nəzmdən türki-nəzmi lisanına tərcümə edib, qariyi-möhtərəm və möhtərəmlərin nəzərlərində cilvələnməyin məsləhət gördük.”

“Məcməüş-şüəra”nın çox görkəmli üzvü Məşədi Azər də (1870-1951) Əbülqasim Firdovsinin “Şahnamə”sindən “Rüstəm və Burzu” dastanını, Şeyx Sədi Şirazinin “Gülüstən”, “Bustan” poemalarından bir neçə babı, Hafiz Şirazinin, Ömər Xəyyamın əsərlərindən tərcümələr etmiş və bədii tərcümə sahəsində nüfuz qazanmışdır. “Şahnamə”dən bir parçaya diqqət edək:

*Atan pirdir, sən cavansan oğul.
Bizim ölkəyə sayibansan oğul.
Bu işdən sənə səltənətsə murad,
Sənindir o gec, ya tez, ey pakizad [1, s.28].*

“Məcməüş-şüəra”nın üzvlərində fars şairlərindən əsasən Şeyx Sədi Şiraziyə çox böyük sevgi, məhəbbət olmuşdur. “Məcməüş-şüəra”nın görkəmli nümayəndəsi Haşim bəy Saiq də Sədinin “Gülüstən” və “Bustan” əsərlərini tərcümə etmiş və şəxsi mülkündə məccani olaraq açdığı mədrəsədə müqəddəs Quranla yanaşı, tərcümə etdiyi həmin əsərləri tədris edər, onları rəvayətlər, hikmətlər və klassik ədəbiyyat nümunələri ilə əlaqələndirərmiş [6, s.55].

Təsadüf deyil ki, yaradıcılığı əsasən, türkçülük və islamçılıq ideyası ilə köklənən Əliabbas Müznib, Sədinin “Gülüstən”indən təbdil etmiş, yəni məzmununu “Gülüstən”dan alaraq “İnsaf güzgülü” adlı poema yazmışdır. Poemadan bir parçanı təqdim edirik:

*Cənnəti-zövq, bəzmi-ürfanda,
Solmayan daimi "Güslüstan" da.
Şeyx Sədi, o möhtərəm ustad,
Böylə bir bəqəə eləmiş inşad:
Kişvəri-əqlə şah olan bir şah,
Yəni ən bir həqiqi zilalah [4, s.89].*

Əliabbas Müznib (1882-1938) 1916-cı ildə Hindistanda Cahan şah tərəfindən cavan ölənlər arvadı Mümtaz Mahalın şərəfinə tikdirdiyi dünyanın yeddi möcüzəsindən biri sayılan "Tac-Mahal" abidəsinin inşa olunmasına məqsəd, ona sərf olunan külli miqdarda vəsait, tikiliş zamanı istifadə olunan qəşadaların miqdarı və s. haqqında geniş və ətraflı məlumat verən publisistik əsər yazmışdır. Bundan başqa, Əliabbas Müznib gerçək faktlara, dəqiq mənbələrə istinadən "Osmanlı ədəbiyyatı tarixi", "Türk tarixi" adlı mükəmməl əsərlər, "İstibdad ilə üz-üzə" adlı məqalə yazmışdır. Əliabbas Müznibin redaktorluğu ilə 1910-cu ilin 18 dekabrında üzərində türkçülük və islamçılıq rəmzi ay və ulduz olan "Hilal" qəzeti çapdan çıxmağa başlamışdı. Bu qəzet türkçülüğü, islamçılığı təbliğ edirdi və Azərbaycan sənətkarları ilə birlikdə Osmanlı şairlərinin istiqlal mövzulu şeirlərini dərc edirdi. Bundan əlavə yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Əliabbas Müznib həm də güclü tərcüməçilik fəaliyyəti göstərirdi. Onun tərcümə kitablarında oxucuya çox söz deyilirdi. Əliabbas Müznib xalqa demək istədiyini, hər şeydən əvvəl, tərcümə etdiyi kitabların adı ilə çatdırırdı. Məsələn, "Əbdürrəhman xanın əfqan tarixi", Misirdə doğulmuş, sonralar isə Livanda yaşamış ərəb alimi və yazıçısı Corc Zeydanın "Osmanlı inqilabı" romanı, H.Vaqnerin "Türkiyə əleyhinə bilqar, yunan, serb və Qaradağ ittifaqı" kitabları görüldüyü kimi, əzilən, məhkum olunan əfqan və Türkiyə xalqının milli taleyi ilə bağlı idi. Ə.Müznib bu əsərləri həm də ona görə tərcümə edirdi ki, çünki bu talelər onun doğma xalqının taleyindən heç də fərqli deyildi. Corc Zeydanın ərəb dilindən mükəmməl şəkildə tərcümə olunan "Osmanlı inqilabı" əsərinin başlığında Ə.Müznib yazır: "Türkiyə inqilabının ibtidaisindən zuhuruna qədər qaib, şirin və kəskin bir qələmlə yazılmış səksən fəsilli, tarixi-siyasi və aşiqanə bir romandır" [3].

Bütün bunlardan əlavə Ə.Müznib 1918-ci ildə Azərbaycanı daşnak-bolşevik hərbi birləşmələrinin qətlamından, təcavüzündən, ingilislərin işğalından, ermənilərdən ibarət esərlərin soyqırımından xilas etməyə gəlmiş "Qafqaz İslam Ordusu"nun baş komandanı Ənvər paşanın şərəfinə "Qazi Ənvər paşa" adlı mükəmməl əsər vücudə gətirmişdir. Kitabın üstündə "Hürriyyət qəhrəmanı, Ədirnə fatehi, Dardanel müdafiə Qazi Ənvər paşa" yazılmış və bir beyt şeir verilmişdir:

*Türkün əli, türkün gücü, türkün qılıncısan,
Minlər yaşa bu şanıla, ey sevgili Ənvər! [4, s.163]*

XX yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi-ictimai fikir tarixində istedadlı şair, ədəbiyyatşünas-alim, publisist, nasir, din tarixçisi və tərcüməçi Əliabbas Müznib bir çox dini-tarixi əsərləri dilimzə çevirmişdir. Belə əsərlərdən biri də "Muxtarnamə"dir. Həzrət Məhəmməd (s.ə.s) əziz nəvəsi İmam Hüseyin əleyhissalamın şəhadətindən sonra cərəyan edən hadisələr və Muxtar Səfəqinin Əhli-Beyt (s) düşmənləri ilə mübarizəsindən bəhs edən "Muxtarnamə" romanı 1912-ci ildə fars dilindən çevrilib nəşr etdirilmişdir. Əsərin müəllifi Ətaullah ibn Hüşam Vaiz Hirəvidir (ö.1573). Bu əsər İranda dəfələrlə çap olunmuşdur.

Əliabbas Müznib digər tərcümələrində olduğu kimi, "Muxtarnamə"də də orijinallıq edərək əsərə bəzi əlavələr etmiş və müəyyən yerlərdə ixtisarlara yol vermişdir. Məsələn fəsillərin sayını azaltmış, orijinaldakı şeirlərin tərcüməsi əvəzinə, öz şeirlərini və Sabir Badikubeyinin (Kərbəlayi Vəli Mikayılov) dini şəxsiyyətlərin şücaətini tərənnüm edən şeirlərini əlavə etmişdir. Əslində bu əsəri tərcümədən çox təbdil, iqtibas adlandırmaq daha düzgün olardı [5].

"Məcməüş-şüəra"nın 1907-ci ildən Əli bəy Hüseyinzadənin başçılığı ilə fəaliyyət göstərən "Füyuzat" ədəbi məktəbi ilə sıx bağlılığı olmuşdur. "Məcməüş-şüəra"nın üzvlərindən Əbdülxalığ Cənnəti və Əliabbas Müznib eyni zamanda füyuzatçı olmuşlar. Şamil Vəliyev (Körpülü) Əliabbas Müznibin bu cür məziyyətləri haqqında yazır: "Ədibin toplama, tərtib, tərcümə və nəşirlik fəaliyyəti çağdaş

ədəbiyyatşünaslığımızın və mətbuatımızın inkişaf tarixini öyrənmək baxımından çox faydalıdır. Onun bu yöndə sistemli iş görməsi, milli ruh, xəlqi düşüncə və vətənsəverlik yolunda əsərlər yazması kamil “füyuzat”çı kimi formalaşdığını təsdiqləyən faktlardır. Ə.Müznib klassik ədəbiyyatımız haqqında bir sıra gərəkli məqalələrin müəllifidir. Azərbaycan şairlərinin əsərlərini toplayıb, “Aşıq Pəri və müasirləri” adı altında məcmuə şəklində buraxmış, “Min bir gecə” nağıllarının bir hissəsini ərəb dilindən tərcümə etmişdir. Onun “Müxtəsər Ənbiya və İslam tarixi” əsəri Adəmdən başlamış Əndəlüs xəlifəliyinin sonunadək – hicri tarixilə X əsrə, çağdaş təqvimdə XV əsrədək olan peyğəmbərlər və xəlifələr haqqında ensiklopediyadır.

Bu ensiklopedik kitab vaxtilə Quranı öyrənən şagirdlər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Kitabda aydın başa düşülən bir dildə İslam aləminin dini və tarixi şəxsiyyətlərinin qısa bioqrafiyası verilmişdir. Bundan başqa əsərdə xəlifələrin hakimiyyətə gəlmələrini və hökmdarlıq etmələrini göstərən cədvəllər verilmişdir” [13, s.295].

“Məcməüş-şüəra”nın üzvü, çoxşaxəli yaradıcılığı olan Ağadadaş Müniri (1863-1940) farsca şeirlər, rübailər yazmış, eyni zamanda Ömər Xəyyamdan rübailər tərcümə etmişdir.

“Məcməüş-şüəra”nın ən fəal üzvlərindən biri Əbdülxəlq Cənnəti (1855-1931) bir çox ilahiyyat elmlərinə bələd idi və ilahiyyat elmlərindən çox vacib olan Quran təcvidi haqqında iki hissədən ibarət “Təcvidül-müntəxab li əfəil-məktəb” adlı mükəmməl bir əsər meydana gətirmişdi ki, Azərbaycandakı mədrəsələrdə yeni üsullu məktəblərdə şagirdlərə Quran təcvidini öyrətmək üçün dərs vəsaiti kimi istifadə olunmuşdu. 115 səhifədən ibarət bu kitab ilk dəfə 1909-cu ildə Hacı Zeynalabdin Tağıyevin vəsaitilə fəaliyyət göstərən “Kaspi” nəşriyyatında çap olunmuşdur. Şərqsünas alim, mərhum akademik Vasim Məmmədəliyev 1979-cu ildə Azərbaycan Dövlət Universitetində “Sovetlər Birliyi üzrə elmi konfrans”da “İran filologiyasının problemləri” mövzusunda məruzəsində Cənnətinin adını çəkmiş və onun “Təcvid” elmi haqqında yazdığı kitabın faydasından söhbət açmışdır [6, s.23-24].

Bundan əlavə N.Süleymanova özünün “Azərbaycanda təcvid elmi” məqaləsində təcvidlə məşğul olan alimlərin adlarını və əlyazmaları haqqında yetərli məlumat vermiş, o cümlədən Cənnəti haqqında da ətraflı söhbət açmışdır [11, s.27].

Ümumiyyətlə, “Məcməüş-şüəra”nın bütün üzvləri Şərq ədəbiyyatının qaynağı olan müqəddəs Qurani-Kərimə mükəmməl surətdə bələd idilər, ərəb dilini yaxşı bilirdilər və məhz yeniyetmə vaxtlarından ali ruhani mədrəsələrdə ərəb dilinə mükəmməl surətdə yiyələndiklərindən, bir çoxu öz malikanəsində Quran kursları açıb uşaqlara təmənnəsiz olaraq Qurani-Kərimi oxumağı, onun təcvidini, qiraətini, bələğətini öyrətdiklərindən başqa klassik ərəb şairləri Əbul-qasim Məhəmməd ibn Hani (938-972), Motəbid ibn Əbbad (1040-1092), İbn Zeyd (1003-1701), Baha əd-din Zühəyr (1186-1258), əl-Bisuru (1212-1294), İbn əl-Ərəbi (1165-1240), əş-Şərani (?-1365), İbn Nihat (1287-1366) və s. əsərləri haqqında məlumat verir, onları müqəddəs Qurani-Kərimin təfsiri, təcvidi haqqında yazdığı əsərlərdən sitatlar gətirirdilər.

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda Osmanlı şairləri, sənətkarları haqqında risalələr yazılmış, onların külliyyatı təhlil və tədqiq edilmişdir. “Məcməüş-şüəra”da bu baxımdan fəallıq göstərmişdir. Mənbələr göstərir ki, “Məcməüş-şüəra”nın yığıncaqlarında Azərbaycan mütəfəkkirləri Nizami, Nəsimi, Xətai, Füzuli ilə yanaşı, fars şairləri Ömər Xəyyam, Sədi, Hafiz, Firdovsi və s. haqqında, eyni zamanda Osmanlı mütəfəkkirləri Mövlana Cəlaləddin Rumi, Əhməd Yəsəvi, Yunus Əmrə və s. haqqında müzakirələr etmiş, onların əsərlərini təhlil etmiş, bəzi hallarda müasirləri olan osmanlı şairlərinin “Hürriyyətnamə”lərinin təsiri ilə nəfis əsərlər meydana gətirmişlər. Məsələn, “Məcməüş-şüəra”nın üzvü Mirzə Əbdülxəlq Cənnəti məşhur osmanlı şairi Namiq Kamalın:

“Osmanlılarıq, can veribən nam alırsız biz” şeirinin təsiri ilə “Fəxriyyə” yazmışdır:

*Amalımız, əfkarımız iqbalı-vətəndir,
Sərhəd bizə, qələ bizə, xaki vətəndir,
Dava günü yeksər görünən qanlı kəfəndir,
Turanlılarız, sahibi-şanı şərəfiz biz,
Əslafımızın naibi, xeyrül-xələfiz biz [2, s.380].*

“Məcməüş-şüəra”nın üzvləri yığıncaqlarında çox zaman müasirləri olan, eyni zamanda türkçülük, islamçılıqla bağlı olan osmanlı sənətkarlarının əsərlərini müzakirə edir, onların dəsti-xəttinə yüksək qiymət verir, xüsusilə istiqlal şairi Mehmed Akif Ərsoyun istiqlal ruhu ilə nəqşlənmiş əsərlərini çox bəyənidilər. 1915-ci ildə çar Nikolayın əmri ilə Sarıqamış, Qars, Ərdəhan və Ərzurumda dinc əhaliyə qarşı rus və erməni hərbi birləşmələrinin törətdiyi 100 min günahsız insanın ölümü ilə nəticələnən dəhşətli qətləmə Məcməüş-şüəra”nın üzvlərini çox narahat etmiş və bu qətliama çoxlu şeir həsr etmişdilər. Bu da öz növbəsində Qazi Mustafa Kamal Atatürkün: “Türkün türkdən başqa dostu yoxdur”, – ifadəsinin təsdiqi idi.

Onu da qeyd etmək ki, çox gənc yaşlarında ustadı Əbdülxalıq Yusifin təkidilə “Məcməüş-şüəra”nın yığıncaqlarında iştirak etməyə başlayan Əliağa Vahid (1894-1965) Şərq poeziyasına yaxşı bələd olmuş, tərcümə sahəsində güclü fəaliyyət göstərmiş, öz klassiklərimiz Əfzələddin Xaqaninin, Şeyx Nizaminin, Fələki Şirvaninin farsca yazdıqları əsərlərindən tərcümələr etməklə yanaşı, fars şairi Hafiz Şirazinin və özbək şairi Nəvainin əsərlərindən bir sıra tərcümələr etmişdir.

Bakıda 1860-cı ildə təsis olunmuş “Məcməüş-şüəra” ədəbi məclisinin Məhəmmədəğa Cümri (1835-1900), Əbülhəsən Vaqif (1845-1914), Kərbəlayi Muxtar Bisəvad (1847-1938), Ağakərim Salik (1849-1910), Ağadadaş Sürəyya (1850-1900), Mirzə Əbdülxalıq Yusif (1853-1924), Mikayıl Seydi (1862-1916), Mirzə Əbdülxalıq Cənnəti (1855-1931), Əbdülhəmid Mina (1855-1926), Biqələm (1860-1930), Vahab Vəhib (1862-1907), Ağadadaş Müniri (1863-1940), İbrahim Zülali (1869-1903), Mirzə Hadi Sabit (1868-1922), Səlim Səyyah (1869-1937), Məşədi Azər (1870-1951), Mirzəğa Dilxun (1870-1912), Səməd Mənsur (1879-1927), Haşım bəy Saqib (1870-1931), Novruz Neyyir (1870-1948), Seyyid Zərgər (1880-1920), Hacıəli Pərişan (1876-1944), Əliabbas Müznib (1882-1938), Əlipaşa Səbur (1885-1931), Həsən Səyyar (1891-1936), Əliağa Vahid (1894-1965) və s. kimi üzvləri olmuşdur. Onların əksəriyyəti, daha doğrusu, Bakı şəhərində doğulan şairlərin böyük bir qismi ilahiyyat və dünyəvi elmlərə dərinlənmiş, klassiklərimizin əsərlərini və müsəlman Şərqinin ən görkəmli sənətkarlarının ədəbi irsini illərlə mütaliə etmiş, bu səbəbdən həm ilahiyyatçı alim, həm də hafizlik dərəcəsinə yüksəlmiş Mirzə Həsib Qüdsidin (1848-1928) şeyirdləri olmuş, bir çox vacib elmləri və müqəddəs Qurani-Kərimi oxumağı, anlamağı ondan, bir qismi ilahiyyatçı alim Mirzə Mehdidən, başqa bir qismi isə dövrün ən görkəmli axundlarından mükəmməl dərslər almış, təbii ki, bu dərslər də onların şüurunun itiləşməsinə, zehninin inkişafına, dərrakələrinin güclənməsinə təkan vermiş və zaman keçəndən sonra onların hər birini alim dərəcəsinə yüksəltdi, bu cür məziyyətlər əldə etdikdən sonra onlar həm də qüdrətli şairlərə çevrilib Azərbaycan ədəbiyyatı xəzinəsinə əvəzolunmaz əsərlər bəxş etmişlər.

V.İ.Leninin göstərişi ilə 1920-ci il aprel ayının 28-də 11-ci qırmızı ordu general Pankratovun başçılığı, Baqramyanın, Baqdasaryanın, Mikoyanın riyakarlığı ilə Azərbaycanı işğal edərək “Azərbaycan Xalq Demokratik Cümhuriyyəti”ni devirdi. Bolşevik hökumətinin ilk illərində bolşeviklər guya insanları xoşbəxt edəcəklərini, hər kəsin şahənə bir ömür sürəcəklərini söylədilər. Lakin az zaman keçəndən sonra islam dininə qarşı hücumla keçərək məscidləri, ibadətgahları, ziyarətgahları söküb yerində donuz fermaları tikdirdilər, dini mövzuda yazılan əsərləri bir yerə töküb od vurub yandırdılar, eyni zamanda Azərbaycan klassiklərinin bir çox əsərlərini insafsızcasına alovun içinə atıb külə döndərdilər.

Nəticə / Conclusion

Məlumdur ki, Azərbaycanın bir neçə bölgəsində ədəbi məclislər fəaliyyət göstərirdi və bu ədəbi məclislərin, o cümlədən Bakıdakı “Məcməüş-şüəra” ədəbi məclisinin müstəsna xidmətləri var idi. Hələ yeniyetmə vaxtlarından ədəbi məclis üzvləri ali tədris ocaqlarında təhsil alarkən ustadları tərəfindən klassiklərimizin külliyyatı ilə tanış olmuş, onların ədəbi irsini dönə-dönə mütaliə etmiş, onlardan şeirin qanunlarını, poetik qəlibləri, bədii ifadə vasitələrini əxz etmiş, eyni zamanda müsəlman Şərqinin ədəbiyyatı ilə tanış olmuş, onların da yaradıcılığından ləfzi incəliklər, məna gözəllikləri öyrənmiş, beləliklə, zaman keçəndən sonra özləri poeziya aləminin sultanlarına çevrilmişdilər. Lakin Şura hökumətinin haqsızlıqlarını, ədalətsizliklərini görüb bolşevizmə boyun əyməyən, Lenini, Şaumyanı, Oktyabr inqilabını tərənnüm etməyən bu sənətkarlar 1920-ci ildən etibarən ədəbi məclislərə xi-

tam verdilər və bununla da Şah Xətəidən qaynaqlanan ədəbi məclislər suqut etdi. Lakin inanırıq ki, sənətkarlarımız, alimlərimiz, mütəxəssislərimiz, tədqiqatçılarımız bu barədə fikirləşəcək və bu vacib işi davam etdirməkdən ötrü ədəbi məclislərin bərpası üçün var gücləri ilə çalışacaqlar. Çünki bu məclislər bizim milli və dini dəyərlərimizi özündə əks etdirən irsdir, bu məclislərin yenidən bərpası, sosializm dönməndə ateist, materialist kimi təqdim olunan klassiklərimizin dini-fəlsəfi görüşlərinin məclislərin ali məqsədinə çevrilməsi, ideyalarının “Məcməüş-şüəra”nın üzvləri kimi islamçılıqla, türkçülükə köklənməsi, eyni zamanda Şərq ədəbiyyatının incilərinin öyrənilməsi, təbliğ olunması, düşmənlərimizin bizə tərəf püskürtdüyü zəhəri zərərsizləşdirməkdən ötrü çox əhəmiyyətli və faydalıdır.

Ədəbiyyat / References

1. Azər Buzovnalı. Əsərləri (Nəşrə hazırlayanı və ön sözün müəllifi Könül Bağirova). AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Bakı: Elm və təhsil, 2012.
2. Cənnəti Əbdülxalıq Qafarzadə. Fəxriyyə. “Füyuzat” jurnalı, 1907-ci il, 7 avqust № 24.
3. Corc Zeydan. Osmanlı inqilabı (müərcim Əliabbas Müznib). Bakı, hicri 1332, miladi 1914.
4. Əliabbas Müznib. Seçilmiş əsərləri (nəşrə hazırlayanı və ön sözün müəllifi Sona Xəyal). AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Bakı: Nurlan, 2007.
5. Əliabbas Müznib. Muxtarnamə (mətni transfonelərsiya edib çapa hazırlayan, ön söz və lüğətin müəllifi Səbinə Əhmədova). AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Bakı, 2018.
6. Haşım bəy Saqib. Kim-kimədir. Bakı: Boz-Oğuz nəşriyyatı, 1996.
7. Мамедалиев В.М. Значение книги «Таджвид» Абдулхалыга Кафарзаде (Дженнети) для сопоставительного изучения орфоэпии арабского, персидского и азербайджанского языков // Материалы Всесоюзной научной конференции «Проблемы Иранской филологии». Баку: АГУ, 1979.
8. Mahirə Quliyeva. Aşıq yaradıcılığı və dastanlar Şərq poetikası və İslami dəyərlər baxımından. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu. Bakı: Elm və təhsil, 2016.
9. Махира Гулиева. Введение в классическое арабо-мусульманское литературоведение. AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Bakı: Elm və təhsil, 2015.
10. Seyyid Zərgər. Mizanül-Ədalət (tərtib edən və nəşrə hazırlayan Sevər Cabbarlı). AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Bakı: Elm və təhsil, 2018.
11. Süleymanova N. Azərbaycanca təcvid elmi. Bakı: Xəzər-Xəbər, 2003, № 146.
12. Sona Xəyal. Əlabbas Müziib Bakı və bakılı şairlər haqqında. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Bakı: Nurlan, 2003.
13. Şamil Vəliyev (Körpülü). Füyuzat ədəbi məktəbi. Bakı: Elm, 1999.

«Маджмауш-шуара» и восточная литература

Сабина Ахмедова

Доктор философии по филологии

Институт рукописей имени М.Физули НАНА. Азербайджан.

E-mail: ehmedova3@mail.ru

Резюме. Во второй половине XIX века бакинским поэтом Ага Мохаммедом Джумри по предложению Сеид Азима Ширвани в Баку было основано литературное общество «Маджмауш-шуара» (1860–1920). Наряду с систематическим изучением их литературного наследия с первых шагов их вступления в мир любимой классической поэзии, не была обойдена вниманием важная связь их с восточной литературой, знакомство на собраниях

маджлиса с произведениями знаменитых мастеров пера мусульманского Востока, переводы их произведений и цитирование из них. Членами основанного в Баку литературного общества были: Ага Мохаммед Джумри (1835–1900), Абульгасан Вагиф (1845–1914), Кербелай Мухтар Бисавад (1847–1938), Агакерим Салик (1849–1910), Агададаш Сурейя (1850–1900), Мирза Абдулхалыг Юсиф (1853–1924), Микаил Сеиди (1862–1916), Мирза Абдулхалыг Джаннати (1855–1931), Абдулгамид Мина (1855–1926), Бигалам (1860–1930), Вахаб Вахид (1862–1907), Агададаш Мунири (1863–1940), Ибрагим Зулали (1869–1903), Мирза Хади Сабит (1868–1922), Салим Сайях (1869–1937), Мешеди Азер (1870–1951), Мирзаага Дилхун (1870–1912), Самад Мансур (1879–1927), Хашим бек Сагид (1870–1931), Новруз Неййир (1870–1948), Сеид Заргар (1880–1920), Гаджиали Перишан (1876–1944), Алиаббас Музид (1882–1938), Алипаша Сабур (1885–1931), Гасан Сайяр (1891–1936), Алиага Вахид (1894–1965) и др. Большинство этих бакинских поэтов имели глубокие познания в богословии и светских науках, на протяжении многих лет они знакомились с произведениями наших классиков и литературным наследием выдающихся творцов мусульманского Востока. Например, у Мирзы Хасиба Кудсида (1848–1928) и теолога Мирзы Мехди и выдающихся ахундов было много учеников, изучавших теологию, знающих Коран наизусть. Конечно, эти уроки стимулировали глубину их мыслей, развитие ума, укрепление интеллекта, изучение наук. Это привело к тому, что впоследствии они стали признанными поэтами и внесли жемчужины своей поэзии в сокровищницу азербайджанской литературы.

Ключевые слова: «Маджмауш-шуара», Абдулхалыг Джаннати, Микаил Сеиди, Мешеди Азер, Гасан Сайяр, Алиага Вахид, рубаи, тюркство, исламство, восточная литература